

Данные проведённого ассоциативного эксперимента подтвердили, что *зло* – это универсальный (общечеловеческий) концепт. Он связан с такими антиценностями, как ненависть, зависть, предательство, болезнь, обман, ложь, страх, смерть, грубость, жестокость, измена, эгоизм. Возраст и профессия людей влияют на концептуализацию зла.

Как видим, в словарной дефиниции и в современной языковой концептуализации *зло* выступает как нечто абстрактное, однако по сравнению со словарной дефиницией в современной языковой картине мира на первом месте идут отрицательные эмоции. Кроме того, коннотации концепта *зло* значительно объёмнее, чем словарная дефиниция. *Зло* – это не только абстрактное понятие, но и поступки, материальные предметы, люди, мифологический персонаж.

Представления о зле связаны с возрастом и отношением к какому-либо социуму. В мировидении детей и студентов ярче всего сохранились представление о зле. *Зло* – отрицательный мифологический образ (*Баба Яга, Кощей Бессмертный*). В детском восприятии ярче отражено *зло – животное* (оно *летаёт, ползает*), агрессивные *поступки*, направленные на разрушение (*биться, рвать, стрелять, убивать*), у студентов – *наука, учение, у врачей – болезнь, пьянство*.

Таким образом, данные свободного ассоциативного эксперимента показали, что концепт *зло* универсальный концепт. В современной языковой концептуализации *зла* присутствует образная составляющая, однако коннотации данного концепта в зависимости от возраста и профессии несколько отличаются.

Литература

1. Карасик, В.И. Разновидности лингвокультурных концептов // Иная ментальность / В.И. Карасик, О.Г.Прохвачёва, Я.В.Зубкова. – М.: Гнозис, 2005. – С. 33 - 44.
2. Ахутина, Т.В. Экспериментальные методики изучения речевого мышления // Исследование речевого мышления в психолингвистике / Т.В. Ахутина, И.Н. Горелов, А.А. Залевская; отв. ред. Е.Ф. Тарасов. – М.: Наука, 1985. – С. 203-224.
3. Уфимцева, Н. В. Культура и проблема заимствования // Встречи этнических культур в зеркале языка: (в сопоставительном лингвокультурном аспекте). – М.: Наука, 2002. – С. 152-170.
4. Суднік, М.Р. Зло // Глупачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы / пад рэд. М.Р. Судніка. – Мінск : Бел. энцыкл. імя П. Броўкі, 1996. – С. 243.

А.Л. Садоўская, Г.П. Латушка (Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт)

ДА РАЗУМЕННЯ КАНЦЭПТУ “ГОСЦЬ” У БЕЛАРУСКАЙ ЭТНАКУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРА

Галоўнае ў нашым характары – гасціннасць добрага да добрых.

У. Караткевіч

Адной з дамінантных рыс беларускага нацыянальнага характару традыцыйна лічыцца гасціннасць. Аднак гэта сапраўды канцэптуальнае для беларускай этнакультуры паняцце з’яўляецца на сённяшні дзень недастаткова даследаваным, чым і абумоўлены прадстаўлены даклад. Канцэпт разумеецца намі, услед за Б.Ю. Норманам, як вербалізаваны ў свядомасці згустак культуры, у структуру якога ўключаюцца наступныя базавыя кампаненты: паняццёвая база (інтэлектуальная частка), па азначэнні некаторых іншых вучоных – інфармацыйны змест; пачуццёва-эмпірычная інфармацыя (так званы вобразны кампанент); культурныя традыцыі, уласцівыя дадзенаму сацыуму, у тым ліку і фальклорна-літаратурны фон, і, урэшце, ацэнкава-аксіялагічны кампанент (ацэнкавы вопыт па лініі “добра – дрэнна”), які ўключаецца іншымі даследчыкамі ў інтэрпрэтацыйнае поле канцэпту. Адрозніваючы папярэдзім, што праведзенае даследаванне не прэтэнтуе на цэласнае апісанне абранага для аналізу канцэпту, але дае некаторыя

штрыхі да яго разумення ў беларускай этнакультурнай прасторы, на што звернута ўвага і ў назве прапанаванай працы.

Лексічная адзінка *госць* зафіксавана ва ўсіх славянскіх мовах, некаторых раманска-германскіх і мовах іншых сем'яў. Аднак гоцкае *gasts* мае значэнне 'чужы, чужаземец', лацінскае *hostis* – 'чужы, госць, чужаземец, вораг' [10; 103]. Сема 'нядобры, вораг', зафіксаваная ў іншых нацыянальных мовах, у беларускай лексеме ўзнікае толькі ў фразеалагічным кантэксте, ды і то імпліцытна: *Нядобрыя госці – аставілі мёртвых ды косці* або *Не сабраць касцей пасля гасцей*. У тлумачальным слоўніку беларускай мовы семантыка лексемы *госць* падаецца наступным чынам: 1. Чалавек, запрошаны сваімі блізкімі ці знаёмымі на якую-небудзь урачыстасць, частаванне. 2. Чалавек, які наведваў каго-небудзь выпадкам ці з пэўнай мэтай. 3. Асоба, афіцыйна запрошаная на якое-небудзь паседжанне, канферэнцыю, урачыстасць. 4. (гіст.) Іншаземны купец [9; 123].

У міфалогіі рэалія *госць* у большай ступені мае адмоўную канатацыю: часцей за ўсё ў беларускай традыцыі *госцем* называюць памерлага [1; 72]. У фальклорных творах *госць* знаходзіцца на сумежжы некалькіх сусветаў. Гасцінец, які ён прыносіць з сабою, і ёсць сувяззю бінарных апазіцый "свой – чужы", "той свет – гэты". Так, парэмія *Госць мілы, і хлеба шкода*, акрамя свайго звыклага значэння, мае яшчэ і іншы сэнс: так кажуць пра мерцвяка, з якім не трэба марудзіць. У *госці* прымаюць *дзядоў*, душы памерлых продкаў [1; 72]. У народнай прозе беларусаў утрымліваецца немалая колькасць апавяданняў пра *гасцей з таго свету* [гл. напрыклад: 4]. Сувязь *госця* з іншасветам пацвярджаецца і народным соннікам: *гасцей бачыць у сне – мярцвяк будзе ў двары* [2; 24]. Іншыя тлумачэнні такога сну таксама адмоўныя: *злодзеі абкрадуць, сварка, выдаткі, дасада* [2; 22–25]. Гэта гаворыць пра тое, што стаўленне ў беларусаў да *госця* было насцярожаным, бо невядома, хто ён, таму лепш было не гнявіць *госця*.

Калі гаварыць пра культурныя традыцыі, звязаныя з *гасцяваннем* на Беларусі, то не варта забывацца на тое, што перад сялянамі, якія складалі пераважную большасць насельніцтва Беларусі, пытанне арганізацыі вольнага часу, неад'емным скаднікам якога было і *гасцяванне*, амаль не паўставала, бо гэтага часу проста не было: дарослыя члены сялянскай сям'і працавалі ад зары да зары, вольнымі ў лепшым выпадку заставаліся толькі нядзелі. Тады сяляне па вечарах збіраліся ў карчме, танцавалі пад гукі скрыпкі, дуды або цымбал, пілі гарэлку і піва. "Аднак і ў прыгоннага селяніна былі свае светлыя дні. Сумесна, усёй вёскай адзначалі хрэсьбіны і вяселлі. Святкавалі святы – традыцыйныя і хрысціянскія. Нягледзячы на забарону царкоўнікаў, збіраліся на Купалле. (...) На дажынках цешыліся працай сваіх рук. На Каляды і Вялікдзень хадзілі з песнямі і «казой» ад хаты да хаты, наладжвалі цэлыя прадстаўленні. Уся вёска дружна збіралася, калі ў карчму прыходзілі скамарохі, мядзведнікі, сляпыя лірнікі. А ў зімовыя вечары праводзілі «папрадушкі» [7; 199–200].

Куды больш вольнага часу было ў шляхты і асабліва магнатаў, якія траціліся якраз на *гасцяванне*, баляванне і паляванне. Таму ў шляхецкай Рэчы Паспалітай існаваў своеасаблівы культ *госця*: *Госць у дом – Бог у дом; Пайшлі, Бог, гасцей часцей; Госць у дом – Бог у дом; Дзе госць, там і Бог ёсць; Паішлі, Бог, гасцей – і хазяін будзе свяцей; Паздароў, божа, гасцей, каб ездзілі часцей; Госць на парог – радасць у хату*. "У шляхціца ... «ледзь сэрца не выскаквала з радасці», калі ён бачыў пыл на дарозе. Гасцей чакалі, сілай заварочвалі ў дом, віталі доўгімі прамовамі, а потым днямі не адпускалі – здымалі і хавалі колы, спойвалі фурмана» [7; 200]. Відаць, менавіта такія сітуацыі засведчыла прыказка *Так у госці звалі, аж рукавы адарвалі*.

Праўда, некаторыя падарожнікі злоўжывалі звычаямі. Гэта пра іх тады склалі прымаўкі: *Госць не ў пару горш татарына; Госць і рыба на трэці дзень смярдзяць (псуюцца); Госць першы дзень – золата, другі дзень – срэбра, трэці – медзь і дамоў едзь*. Рахманым беларусам, відавочна, была не ў радасць сітуацыя "не ў час, не ў раз

госці”. Называлі іх па-рознаму: нязваны (*Нязваны госць горш ваўка*); няпрошаны (*Няпрошанага госця за парог выводзяць*); лішні (*Госці за стол, а лішні хоць і пад стол*); нялюбны (*Нялюбаму госцю лыжкі няма*); нямілы (*Не міл госць, не міл і гасцінец*); не ў пору госць (*Госць не ў пору – горш ворага*); госць, які сам прыходзіць (*Хто сам прыходзіць, таго не надта просяць*). Адмоўна беларус таксама ставіцца і да апошняга госця, які спазняецца: *Хто спераду – таму мёду чэрап, хто ззаду – жабу; Хто позна прыязжае, той косці агрызае*. Няўчасны госць задаваў гаспадарам нямала клопату: *Быў квас – не было вас, засталіся квасіны – вас чэрці ўзнасілі; Быў кус, да гасця не было, прыйшоў госць – куса няма*. Таму госцю раілі выбраць правільны дзень і час для візіту (*Добрыя госці, ды ў сераду завіталі; І любаму госцю пятніца бывае*), што ўлічвалася далёка не заўсёды.

Як засведчыў у сваім эсэ “Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі”, заснаваным на мемуарнай літаратуры адпаведнага перыяду, А.В. Мальдзіс, “асабліва нахабна паводзілі сябе госці ў час «карнавала» – ад Каляд да Вялікага посту. Перад запустамі (Масленіцай) шляхта наладжвала так званыя кулігі. <...> Яны выглядалі прыкладна так: два або тры суседы дамаўляліся паміж сабой, бралі з сабой жонак, дачок, сыноў, слуг – усіх дарослых, што былі ў доме, пакідалі ў ім толькі малых дзяцей пад наглядом якіх двух чалавек, мужчыны і жанчыны. Самі ж <...> кіраваліся да бліжэйшага суседа, які ані прасіў іх, ані папярэджваўся (бо мог скрыцца ці з’ехаць з хаты). Там, застаўшы яго знячэўку, загадвалі даваць ім піць, есці, коням і людзям, без ніякай цырымоніі – як салдаты ў час збору падаткаў. Да таго часу ў яго дэбашырылі, пакуль не апаражнілі склеп, камору, свіран. Калі ж ужо выелі і выпілі ўсё, што было, бралі таго небараку з сабой з цэлай яго сям’ёй і цягнуліся да іншага суседа, якому рабілі такое ж спусташэнне, затым ехалі далей, пакуль не даходзіла чарга да тых, хто пачаў куліг” [7; 200–201]. Магчыма, яшчэ з тых часоў пайшлі выразы кшталту: *Сёння тут, а заўтра ў другі кут; Спасіба гэтаму дому, пойдзем к другому; Ліхая сіла гасцей узнасіла; Госць на двор, і бяда на двор; Бясстыднага госця півам не выгнаць; Пусці суседа ў хату, то сам выбірайся з хаты; Хто мае суседку ў хату пусціць, то няхай лепей борану на том месцы паставіць*, апошнія з якіх засведчылі негатывнае стаўленне да гасцявання суседзяў праз іх нахабства і надакучлівасць. Але ж суседзі ў цяжкія часы дапамагалі адзін аднаму, дзяліліся апошнім, таму бачым і іншую ідыёму: *Бліжняга суседа пасадзі ўпярод усіх*. Пра бясстыднага госця казалі таксама: *Горла, як прорва, праглынецць, што ў рот пападзець*; яму ж іранічна нагадвалі, што з адным брухам на два абеды не паспееш.

У шэрагу беларускіх устойлівых выразаў падкрэсліваецца, што сітуацыя гасцявання дадае, бясспрэчна, гаспадару клопату: *Які госць, а ўсё суяты досць; Без гасцей нам прасцей*, таму пэўныя моўныя адзінкі засведчылі сітуацыі, калі гаспадар, запрасіўшы гасцей, сыходзіў здому: *Прыхадзі ў госці, кума, калі мяне дома няма; Мы да варот, а ён цераз плот; Гасцей назваў, а сам да суседа ўцёк*. Такія свае паводзіны ён тлумачыць наступным чынам: *На прошанага госця многа трэб; Любы госць здалёк харош*.

Вялікі пласт парэмій складаюць адзінкі, якія прызываюць рэгламентаваць паводзіны запрошаных у госці. Так, трэба быць рахманым і не “лезці на ражон”, хоць і не адмаўляцца ад прапанаванага: *Дзе ядуць, туды ідзі, а дзе дзяруцца, адтуль ухадзі*. Трэба выбіраць час, калі наведванне будзе дарэчным: *У вялікім посце не хадзі ў госці, бо нечым частаваць*. Нельга адразу напрошвацца на пачастунак: *Не пастаяўшы ля парога, не сядзеш за сталом*. Трэба прыносіць з сабой гасцінец, але памятаць, што *Гасцінца назад не бяруць*. З павагай госць мусіць паставіцца да гасціннасці гаспадара: *Чужога абедна не лянись дажыдаць*. Падчас ставлення раілі наступнае: *У гасцінах за яду астатні прымайся, а першы пераставай; Калі цябе частуюць, еш, хоць трэсні, але ў кішэню не кладзі*. Варта быць удзячным гаспадарам, але не празмерна ліслівым: *Калі да цябе не п’юць, не кажы дзякуй або Не кажы дзякуй, калі цябе не частуюць*. Не трэба дакучаць гаспадарам: *Дзе любяць, не ўчаічай, дзе не любяць,*

не бывай. Зрэшты, варта прытрымлівацца галоўнага правіла – *Будзьце, як дома, але не забывайцеся, што ў гасцях*.

Нават прапанаваны матэрыял паказвае на тое, што традыцыі гасцявання займаюць важнае месца ў беларускай этнакультурнай прасторы. Цікавымі ў гэтым плане будуць і народныя прыкметы – знакі, якія папярэджвалі гаспадара пра мажлівы прыход гасця: *Кошка мыецца – гасцей кажыць; Кот мурлыча – гасцей кліча; У гаршку вада калышацца – гасці будуць; З рук што падае – гасць спяшыць; Нос свярбіць – гасціны чую і інш.*

Што датычыць асноўнага прынцыпу беларускай гасціннасці, то, мы мяркуем, ён як нельга лепш перададзены ў выслоўі У. Караткевіча, прыведзеным намі ў пачатку працы ў якасці эпіграфа і своеасаблівага тэзіса, які атрымаў разгорнутую аргументацыю падчас аналізу моўных і культурных фактаў, – гэта “*гасціннасць добрага да добрых*”. Беларусы, безумоўна, вызначаюцца гасціннасцю, маюць трывалыя культурныя традыцыі ў гэтым напрамку, у тым ліку выразны этыкет гасціннасці і багаты застольны рытуал, аднак яны выразна негатыўна ставяцца да *няпрошаных, нямілых, нялюбых, няўчасных і бясстыдных* гасцей, якія злоўжываюць звычаямі і гасціннасцю гаспадара. Такім чынам, беларуская гасціннасць грунтуецца на разумным падыходзе і справядлівасці (*Любіў гасцяваць, любі і прымаць*) і паважлівым стаўленні да агульных маральных каштоўнасцей (*Дзякуй таму, хто хлебам корміць, а больш таму, хто хлеб-соль помніць*). Таму казаць пра бездакорную альтруістычную гасціннасць беларуса, яго бязмежную рахманасць і памяркоўнасць будзе неамэтазгодным, што і паказала вышэй праведзенае даследаванне.

Літаратура

1. Беларуская міфалогія : энцыклапедычны слоўнік / С. Санько, Т. Валодзіна, У. Васілевіч [і інш.]. – Мінск : Беларусь, 2004. – 592 с.
2. Беларускі народны соннік / укл. і прадм. У. Васілевіча. – Мінск : Выд. цэнтр “Бацькаўшчына”, 1995. – 127 с.
3. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. М. Янкоўскі. — 3-е выд., дап. – Мінск : Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
4. Гасці з таго свету // Полацкі этнаграфічны зборнік / уклад., прадм. і паказ. У. А. Лобача. – Вып. 2: Народная проза беларусаў Падзвіння. У 2 ч. Ч. 2. – Наваполацк : ПДУ, 2011. – С. 218 – 227.
5. Касько, У. К. Палескі дзівасіл : Бел. нар. прыказкі, прымаўкі, выслоўі : са скарубніцы А. К. Сержпутоўскага / У. К. Касько. — Мінск : Вышэйшая школа, 2005. – 383 с.
6. Лепешаў, І. Я. Слоўнік беларускіх прыказак / І. Я. Лепешаў, М. А. Якалцэвіч. – Мінск : Беларуская навука, 2002. – 511 с.
7. Мальдзіс, А. В. Як жылі нашы продкі ў XVIII стагоддзі : эсэ; Восень пасярод вясны : апавесць, сатканая з гістарычных матэрыялаў і мясцовых паданняў / Адам Мальдзіс. – Мінск : Маст. літ., 2009. – 479 с.
8. Прыказкі і прымаўкі : у 2 кн. / пад рэд. А. С. Фядосіка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 1. – 559 с.; Кн. 2. – 620 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. / пад агулн. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : Беларуская Савецкая Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі. – Т. 2, 1978. – 768 с.
10. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. — Мінск : Навука і тэхніка, 1985. — Т. 3. — 408 с.

Т.В. Сивова (Гродненский государственный университет имени Я. Купалы)

КОЛОРИСТИЧЕСКАЯ ВИЗУАЛИЗАЦИЯ ВРЕМЕНИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ К.Г. ПАУСТОВСКОГО

Значимость феномена *время* обуславливает пристальный разноаспектный интерес к нему лингвистов (Н.Д. Арутюнова, В.Г. Гак, Е.В. Рахилина, Е.В. Падучева, Е.С. Яковлева, М.В. Всеволодова, М.И. Конюшкевич и др.). Один из аспектов – рассмотрение темпоральной составляющей в ходе изучения идиолекта писателя. Выявление авторского представления о времени важно для реконструкции художественной картины мира писателя.